

ЕКОНОМІКА АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

УДК 338.43(4):339.923:061.1ЄС

Кулішова В.І.,
здобувач, ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

АДАПТАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ ДО ВИМОГ ЄС: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Kulishova V.,
candidate for PhD, Kyiv
National Economic University
named after Vadym Hetman

THE ADAPTATION OF AGRICULTURAL SECTOR IN CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES TO EU REQUIREMENTS: LESSONS FOR UKRAINE

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено економічні перетворення в аграрному секторі країн ЦЄ в процесі їх адаптації до функціонування в євроінтеграційному середовищі. Обґрунтовано рекомендації, спрямовані на покращення конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору на ринку ЄС.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: спільна аграрна політика, євроінтеграція, аграрний сектор, реформи, адаптація, сільські території, країни Центральної та Східної Європи.

ANNOTATION. The article presents the research of economic reforms in the agricultural sector of Central and Eastern European Countries in the course of their adaptation to the functioning in European integration environment. It was based recommendations for improving the competitiveness of domestic agricultural sector in the EU market.

KEYWORDS: Common Agricultural Policy, EU integration, agricultural sector, reforms, adaptation, rural areas, Central and Eastern European Countries.

Постановка проблеми. У процесі тривалої ідентифікації європейський вектор став ключовим для зовнішньої політики України і визначив проведення масштабних політичних і економічних перетворень і реформ. На особливу увагу в цьому контексті заслуговує сільське господарство, яке здатне суттєво покращити конкурентні позиції України у світовій економічній ієрархії. У той же час, трансформаційні перетворення в аграрному секторі потребують

врахування досвіду інших країн, зокрема ЦСЄ. Аналіз цих процесів дасть змогу обґрунтувати рекомендації щодо адаптації вітчизняного аграрного сектору до умов та вимог ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні підходи до розбудови аграрного сектору України знаходяться в полі зору багатьох провідних учених. На особливу увагу заслуговують праці О. Бородіної, В. Власова, Ю. Губені, Т. Зінчук, С. Зорі, А. Кандиби, С. Кваші, Л. Молдован, П. Саблука, Б. Пасхавера, О. Шубравської та інших авторів.

У той же час, незважаючи на численні наукові дослідження, існуючі гострі протиріччя вимагають пошуку нових і досконаліших підходів до стратегії розвитку аграрного сектору, в тому числі — з врахуванням досвіду країн ЦСЄ.

Метою статті є дослідження особливостей процесу адаптації аграрного сектору економік країн ЦСЄ до єдиних правил і норм Спільної аграрної політики ЄС і формування ключових рекомендацій та орієнтирів для України.

Виклад основного матеріалу. Розпад соціалістичної системи гостро поставив перед країнами ЦСЄ питання щодо вибору напрямку економічного розвитку. Саме з 1990 року розпочався процес їх інтеграції до ЄС і формування нового агропродовольчого регіону.

Системну трансформацію економік країн ЦСЄ можна представити у вигляді чотирьох загальних напрямків (рис. 1).

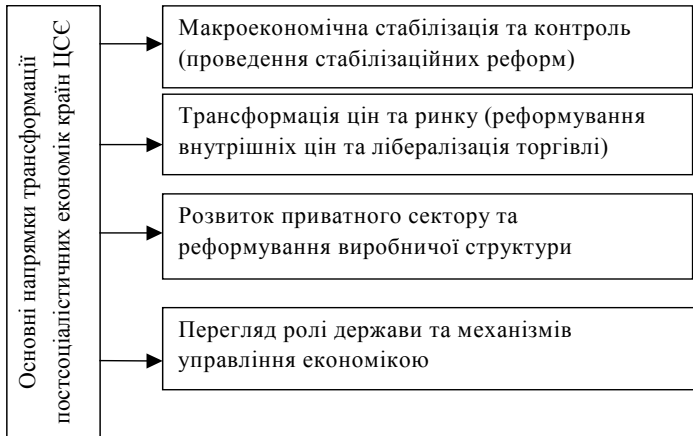

Рис. 1. Основні напрямки трансформації постсоціалістичних економік країн ЦСЄ

Джерело: систематизовано автором за [7]

У той же час реформи в аграрному секторі країн ЦСЄ були зорієнтовані на європейську модель сільського господарства з переважанням приватного землекористування та добровільної кооперації.

Початковий етап реформувань в аграрному секторі країн ЦСЄ характеризувався значним економічним спадом. Структура національної економіки більшості країн ЦСЄ характеризувалася на початку 90-х років високою часткою сільського господарства у ВВП і високим рівнем зайнятості у галузі (табл. 1).

Таблиця 1

ЧАСТКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У ВВП У КРАЇНАХ ЦСЄ, %

Країна	Роки								
	1990	1999	2001	2003	2006	2008	2010	2012*	2013*
Болгарія	17	15	12	10	7	7	5	6	6
Чехія		4	3	3	2	2	2	2	2
Естонія		4	5	4	3	3	3	4	4
Угорщина	15	6	5	4	4	4	4	4	5
Латвія	22	4	5	4	4	3	4	4	3
Литва	27	7	6	5	4	4	4	4	3
Польща	8	5	5	4	4	4	4	4	4
Румунія	24	15	15	13	9	7	6	6	6
Словаччина	7	5	5	5	4	4	4	4	5
Словенія	6	3	3	2	2	3	2	3	3

Джерело: складено автором за [8]

** Прогнозні дані*

Разом із скороченням частки сільськогосподарського виробництва у ВВП відповідно відбувалося і зменшення питомої ваги зайнятих в аграрному секторі країн ЦСЄ. Якщо на початку 90-х років цей показник становив близько 20 % від загальної кількості зайнятого населення, а в деяких країнах і перевищував це значення, то до 2004 року його значення не перевищувало 13 % [8]. Окрім того, суттєво впав індекс виробництва продовольства. Так, до 2012 року жодна країна, окрім Польщі та Литви, не змогла повернутися до показників 1993 року.

Початковий етап аграрних реформувань супроводжувався також зниженням ефективності сільськогосподарського виробниц-

тва. Проте вже з 1996 року країни почали демонструвати зростання продуктивності сільського господарства, яке стало сигналом до початку відродження у галузі та зберігалося до 2012 року (табл. 2).

Таблиця 2

**ПРОДУКТИВНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
(ВИПУСК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО СЕКТОРА
НА 1 ПРАЦІВНИКА В ПОСТІЙНИХ ЦІНАХ 2005 Р. У ДОЛ. США)**

Країна	Роки							
	1990	1993	1996	1999	2004	2008	2010	2012
Болгарія	5,515	4,646	4,881	9,460	12,253	13,962	13,573	16,101
Чехія	—	4,828	5,099	5,583	7,526	6,852	6,712	6,680
Естонія	—	-	3,562	5,221	6,347	7,758	7,148	9,771
Угорщина	4,884	4,033	5,035	5,669	10,462	12,895	9,964	—
Латвія	—	2,345	2,639	2,946	4,121	4,945	5,467	—
Литва	—	-	4,160	4,262	6,637	8,632	9,369	—
Польща	—	2,414	2,534	2,844	3,587	3,628	4,111	—
Румунія	3,825	3,577	4,155	4,454	8,000	9,006	9,289	9,117
Словаччина	—	5,025	5,428	5,911	9,219	14,474	12,735	—
Словенія	—	21,770	29,253	39,574	65,753	97,276	112,484	—

Джерело: складено автором за [8]

Загальний спад у сільськогосподарській галузі країн ЦСЄ на початковому етапі тісно пов'язаний з розпадом існуючих інституцій, переходом економік до ринкових механізмів, значним послабленням зовнішньоекономічних зв'язків. Серед основних проблем аграрного сектору країн ЦСЄ на початковому етапі реформ слід також виділити: зниження рівня державної підтримки; погіршення умов торгівлі; диспаритет між цінами на сільськогосподарську продукцію та матеріальні ресурси; зниження внутрішнього та зовнішнього попиту; повільні темпи приватизації; неефективний ринковий механізм [2; 5].

Із середини 90-х років розпочався процес певного поживлення в аграрному секторі країн ЦСЄ, підвищення продуктивності сільського господарства. Значно пришвидшилися процеси приватизації, про що свідчить значне зростання частки земель сільськогосподарського призначення у приватній власності. Так, порів-

няно з 1990 р., у 2000 р. частка земель у приватній власності у Польщі зростає з 77 % до 92 %, у Чехії — з 5 % до 26 %, у Литві — з 9 % до 94 % [2, с. 77].

Зазначимо, що темпи поживлення виробництва з середини 90-х років відрізнялися в кожній країні ЦСЄ. Основною причиною такого стану речей був різний підхід до політики реформ, але досить часто швидкий темп реформ був запорукою їх успіху.

З метою прискорення економічних перетворень у сільському господарстві Європейською комісією було прийнято рішення про надання цільової фінансової допомоги країнам — кандидатам у члени ЄС у рамках п'ятої хвилі розширення на 2000—2006 рр. [2, с. 79]. Фінансова та технічна допомога надавалась у рамках різних програм (табл. 3).

Таблиця 3

ПРОГРАМИ НАДАВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ТА ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА КРАЇН-КАНДИДАТІВ У ЧЛЕНИ ЄС

Програма	PHARE (Poland — Hungary Assistance for the Reconstruction of the Economy)	SAPARD (The Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development)	ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-accession)
Бюджет на рік, млн євро	1560	520	1040
Напрямки впровадження	— надання допомоги урядам країн-кандидатів в освоєнні <i>acquis communautaire</i> ; — мобілізація державних і приватних інвестицій з метою забезпечення стандартів у сфері охорони навколишнього середовища, умов праці, якості продукції, тощо	— структурні перебудови в аграрному секторі країн-вступників і запровадження тієї частини правового доробку Спільноти, який стосується його спільної аграрної політики	— модернізація та розвиток транспортної інфраструктури та охорона довкілля країн-вступників

Джерело: систематизовано автором за [2]

Обсяги фінансування за цими програмами щороку склали понад 3 млрд євро, які розподілялись між країнами-кандидатами

за критерієм чисельності населення. Найбільшу частку фінансування отримували Польща, Угорщина, Литва, Чехія.

Отже, до 2004 року на момент приєднання до ЄС країни ЦСЄ завершили процес трансформації своїх економік до функціонування в ринковому середовищі, змогли певною мірою подолати загальний масштабний економічний спад і зорієнтуватися на європейську модель організації та регулювання. 1 травня 2004 року відбулося приєднання восьми країн ЦСЄ до ЄС, а в 2007 році до них приєдналися також Болгарія та Румунія. Для аграрного сектору країн ЦСЄ це означало початок введення всіх норм, правил і вимог Спільної аграрної політики ЄС (САП) (табл. 4).

Таблиця 4

ПРИНЦИПИ ТА ЦІЛІ СПІЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

Спільна аграрна політика (САП)	
Базові принципи (відповідно до Римських договорів)	Основні цілі
Вільна торгівля за однаковими цінами між країнами-учасницями договору	Підвищення продуктивності сільського господарства шляхом сприяння технічному прогресові, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимального використання виробничих факторів
Надання переваг продукції, що вироблена в країнах учасниках, у порівнянні з імпортною	Забезпечення належного рівня життя сільськогосподарського співтовариства
Спільна фінансова відповідальність за ринкову та цінову політику Європейського Співтовариства	Стабілізація ринків
	Забезпечення доступності постачання

Джерело: систематизовано автором за [2; 4]

Протягом свого існування САП зазнавала багатьох змін, і на сьогоднішній день можна виокремити два основних напрямки функціонування САП:

1) стабілізація ринку і доходів фермерських господарств (Pillar I);

2) заходи щодо модернізації виробництва з метою підвищення його конкурентоспроможності та облаштування сільських територій (Pillar II) [1].

Щорічно питома вага витрат на САП у загальних видатках бюджету ЄС становить близько 40 % (табл. 5).

Таблиця 5

БЮДЖЕТ САП НА 2007—2013 РР., МЛРД ЄВРО ЗА ЦІНАМИ 2004 РОКУ

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Сільське господарство (Pillar I)	43,5	43,7	43,3	43,0	42,7	42,5	42,3
Розвиток сільської місцевості (Pillar II)	13,7	14,2	14,7	14,9	15,1	15,3	15,5
Всього	57,2	57,9	58,0	57,9	57,8	57,8	57,8
Питома вага в загальних видатках бюджету ЄС, %	42,8	41,7	40,5	39,5	38,5	37,5	36,5

Джерело: [1]

Основні витрати спрямовуються на модернізацію виробництва, облаштування агроландшафтів та охорону навколишнього середовища.

Адаптація аграрного сектору країн ЦСЄ до функціонування в євроінтеграційному середовищі відбувалася саме в умовах певних структурних зрушень і концептуальних змін у напрямках діяльності САП ЄС.

Основною проблемою, з якою зіткнулися країни ЦСЄ, стало зростання цін на сільськогосподарську продукцію, їх конкурентна слабкість порівняно з виробниками інших країн ЄС. Виходячи з цього, частина аграрних підприємств вимушена була припинити свою діяльність.

Висновки. Сьогодні аграрна політика країн ЦСЄ є складовою частиною економічної системи країн ЄС з чітким інституційним механізмом функціонування.

Дослідивши процеси трансформації та реформування в країнах ЦСЄ на шляху підготовки до функціонування в євроінтеграційному середовищі, можна зробити наступні висновки та сформулювати певні рекомендації щодо адаптації аграрного сектору України:

1. Основною умовою створення сприятливого середовища для функціонування та розвитку сільськогосподарського сектору

є проведення загальноекономічних та інституційних реформ. У цьому контексті особливо важливою стає необхідність поєднання ринкового механізму з державним регулюванням.

2. Одним з найвагоміших чинників, що стимулює розвиток аграрного сектору країни, є проведення земельної реформи, спрямованої на визначення природи права на землю та окреслення прав індивідуального власника. В Україні досі не реалізована дійова національна модель обігу земель сільськогосподарського призначення, що створює значні перешкоди для розвитку аграрного сектору.

3. Окремо постає питання посилення конкурентних позицій національних сільськогосподарських виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках. Ключовим напрямком стає гармонізація національних стандартів до вимог ЄС та адаптація виробництва до нових умов.

4. Розробка ефективної сільськогосподарської політики України потребує також врахування концептуальних змін, які відбуваються в сучасній Спільній аграрній політиці ЄС і спрямовані на пріоритетність розвитку сільських територій. За умови проведення трансформацій, спрямованих на створення якісного життєвого середовища, екологічний добробут і безпеку продуктів харчування, стане можливим розвиток сільського господарства в Україні.

5. Уникнення або відтягування Україною проведення основних реформ значно гальмуватиме розвиток аграрного сектору та економіки загалом. Слід відзначити, що не зважаючи на складні передумови, ті країни ЦСЄ, які проводили реформи швидше та радикальніше, змогли досягти кращих результатів і поліпшити стан своїх економік раніше.

Література

1. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку: монографія / [Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдован та ін.]; за ред. Б.Й. Пасхавера; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування, — К., 2009 — 432 с.

2. Зінчук Т. Аграрна політика країн ЦСЄ у контексті інтеграції до ЄС: реалії та перспективи для України / Зінчук Т. // Економіка України. — 2006. — № 4. — С. 74—88.

3. Лука О.Ф. Зовнішньоторгівельна політика в аграрному секторі країн ЦСЄ: досвід реформ / Лука О.Ф. // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка: збірник наукових праць / відп. ред. Д.М. Черваньов. — К.: ВПЦ «Київський ун-т». — Вип. 64. — 65. — 2003. — С. 122—124.

4. Менеджмент європейської економічної інтеграції : підручник / С. М. Писаренко, Н. В. Горін, Л. А. Українець та ін. ; за ред. С. М. Писаренко. — К. : Знання, 2012. — 373 с.
5. Політика і розвиток сільського господарства в Україні / за ред. Штефана фон Крамона-Таубаделя, Сергія Зорі, Людвіга Штриве. — К: Альфа-Принт, 2001 — 312 с.
6. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України: Аналітична доповідь / І. В. Клименко, М. Г. Бугрій, І. В. Ус. — К. : НІСД, 2011. — 19 с.
7. Чужиков В.І. Економіка зарубіжних країн: Навч. посіб. — К: КНЕУ, 2005 — 308 с.
8. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.worldbank.org/>

References

1. *Paskhaver B.Y. Shubravs'ka O.V. Moldovan L.V. etc. (2009). Challenges and ways of agricultural development. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekonomiky ta prohnozuvannya.*
2. *Zinchuk T. (2006). Agricultural policy in CEE countries in the context of EU integration: realities and prospects for Ukraine (pp. 74—78). Ekonomika Ukrainy.*
3. *Luka O.F. (2003). Foreign trade policy in the agricultural sector in CEE countries: the experience of reforms (pp. 122—124). — Kyiv: VPTs «Kyiv's'kyu un-t».*
4. *Pysarenko S. M. Horin N. V. Ukrainets L. A. etc. (2012). Management of European economic integration. — Kyiv: Znannya.*
5. *Shtefana fon Kramon-Taubadel', Serhiy Zorya, Lyudviih Shtrive (2001). Policy and agricultural development in Ukraine. Kyiv: Al'fa-Prynt.*
6. *Klymenko I. V. Buhriy M. H. Us I. V. (2011). Common agricultural policy of the European Union: opportunities and challenges for Ukraine. — Kyiv: NISD.*
7. *Chuzhykov V.I. (2005). The economy of foreign countries. — Kyiv: KNEU.*
8. Official website of the World Bank [electronic resource] — Access: <http://www.worldbank.org/>